

ย่านชุมชนเก่าตลาดโพธารามสู่การเป็นมรดกจังหวัดราชบุรี
Old Community Neighborhood, Photharam Market
towards the Provincial Heritage of Ratchaburi

บทคัดย่อ (Abstract)

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษากระบวนการพิจารณาย่านชุมชนเก่าที่ควรอนุรักษ์ 2) ศึกษาประวัติความเป็นมาและอัตลักษณ์ของชุมชนเก่าตลาดโพธาราม และ 3) ศึกษากระบวนการประกาศย่านชุมชนเก่าตลาดโพธารามให้เป็นมรดกจังหวัดราชบุรี ผ่านการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการทบทวนเอกสาร งานวิจัย บทความวิจัย และรายงานการประชุม เพื่อจัดทำฐานข้อมูลย่านชุมชนเก่าตลาดโพธารามของหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดราชบุรี บนฐานแนวคิดเกี่ยวกับย่านชุมชนเก่าและมรดกจังหวัด โดยผู้เขียนจะนำเสนอ 1) บทนำ 2) ย่านชุมชนเก่า 3) ชุมชนเก่าตลาดโพธาราม 4) มรดกจังหวัด 5) ย่านชุมชนเก่าตลาดโพธารามสู่การเป็นมรดกจังหวัดราชบุรี และ 6) บทสรุป ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ย่านชุมชนเก่าตลาดโพธารามมีลักษณะของย่านชุมชนเก่าที่ควรแก่การอนุรักษ์ครบถ้วน ทั้งลักษณะทางกายภาพที่เป็นองค์ประกอบของการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะที่ไม่ใช่กายภาพ และลักษณะของบริบทที่ตั้ง มีประวัติความเป็นมายาวนาน มีองค์ประกอบของแหล่งมรดกที่หลากหลาย มีความสมบูรณ์ครบถ้วน แท้ และมีแผนการบริหารจัดการโดยองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เหล่านี้ส่งผลให้ย่านชุมชนเก่าตลาดโพธารามได้รับการประกาศให้เป็นมรดกจังหวัดราชบุรี อันจะนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจที่สร้างสรรค์และสร้างความยั่งยืนให้แก่มรดกจังหวัดสืบไป

คำสำคัญ (Keywords) : ย่านชุมชนเก่า, ตลาดโพธาราม, มรดกจังหวัด

Abstract

This academic article aims to 1) study the process of considering an old community neighborhood that should be preserved, 2) study the history and identity of Photharam Market Old Community, and 3) study the process of announcing the old community area of Photharam Market as a heritage of Ratchaburi province. This is qualitative research by reviewing documents, research papers, research articles, and minutes “the Photharam old community database creating” of Ratchaburi Natural Environment and Local Arts Conservation Unit,

with the concept of old community and provincial heritage. The authors will present 1) Introduction, 2) Old community neighborhood, 3) Photharam market old community, 4) Provincial heritage, 5) Old community neighborhood, Photharam market towards the provincial heritage of Ratchaburi, and 6) Conclusion. The study found that the old community neighborhood, Photharam market, has characteristics of an old community area that should be fully preserved both the physical features of settlement, non-physical and location context. There has a long history, various elements of the heritage site that are complete, authentic, and has a management plan of the local government organization. As a result, the Photharam market old community neighborhood was declared a Ratchaburi heritage that will lead to creative economic development and create sustainability for the provincial heritage.

Keywords : Old Community Neighborhood, Photharam Market, Provincial Heritage

บทนำ (Introduction)

การประกาศย่านชุมชนเก่าเป็นมรดกจังหวัดเป็นนโยบายของสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีจุดมุ่งหมายเพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูย่านชุมชนเก่าผ่านการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายระดับท้องถิ่น ให้ท้องถิ่นตื่นรู้ในความสำคัญของย่านชุมชนเก่า ตระหนักถึงความสัมพันธ์ที่มีค่าระหว่าง ย่านชุมชนเก่าและวิถีชีวิตของชุมชน เกิดความภาคภูมิใจและเข้าใจในคุณค่าของการอนุรักษ์ ย่านชุมชนเก่า โดยมีหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นของแต่ละจังหวัด เป็นผู้ขับเคลื่อน ทั้งนี้ ปี พ.ศ. 2564 สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ดำเนินการขับเคลื่อนและประกาศย่านชุมชนเก่าเป็นมรดกจังหวัด จำนวน 23 จังหวัดนำร่อง ได้แก่ จังหวัดลำปาง จังหวัดลำพูน จังหวัดน่าน จังหวัดพะเยา จังหวัดแพร่ จังหวัดเชียงราย จังหวัดเพชรบูรณ์ จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดสุโขทัย จังหวัดเลย จังหวัดนครพนม จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดอำนาจเจริญ จังหวัดราชบุรี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดลพบุรี จังหวัดอ่างทอง จังหวัดตราด จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดนครนายก จังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดภูเก็ต และ จังหวัดสงขลา (สำนักศิลปะและวัฒนธรรม, 2566: 2)

จังหวัดราชบุรีเป็น 1 ใน 23 จังหวัดนำร่อง โดยมีชุมชนที่ขึ้นทะเบียนย่านชุมชนเก่าของสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำนวน 12 ชุมชน ประกอบด้วย ชุมชนตลาดเมืองราชบุรี ชุมชนตลาดโพธาราม ชุมชนตลาดเจ็ดเสมียน ชุมชนบ้านโป่ง ชุมชนรอบสถานีรถไฟปากท่อ ชุมชนตลาดถนนเขางู ชุมชนตลาดบางแพ ชุมชนตลาดน้ำหลักห้า ชุมชนตลาดน้ำคลองลัดพลี ชุมชนลาวเวียงบ้านเล็อก และชุมชนบ้านคลองมอญ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2564: 67) ทั้งนี้หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดราชบุรี ได้พิจารณาความพร้อมและขับเคลื่อนชุมชนตลาดโพธารามให้เป็นย่านชุมชนเก่านำร่องที่ได้รับการประกาศให้เป็นมรดกจังหวัดราชบุรี ในปี พ.ศ. 2564 ด้วยปัจจัยที่เหมาะสมทั้งที่ตั้ง ประวัติความเป็นมา องค์ประกอบสำคัญของแหล่งมรดกการใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน คุณค่าตามหลักเกณฑ์มรดกชาติ ความสมบูรณ์ครบถ้วน ความแท้ และแผนการบริหารจัดการขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

บทความวิชาการฉบับนี้จึงมุ่งศึกษากระบวนการพิจารณาย่านชุมชนเก่าที่ควรอนุรักษ์ ประวัติความเป็นมาและอัตลักษณ์ของชุมชนเก่าตลาดโพธาราม และกระบวนการประกาศย่านชุมชนเก่าตลาดโพธารามให้เป็นมรดกจังหวัดราชบุรี เพื่อเป็นแนวปฏิบัติสำหรับการประกาศย่านชุมชนเก่าอื่น ๆ ให้เป็นมรดกจังหวัดของประเทศไทยต่อไป

ย่านชุมชนเก่า (Old Community Neighborhood)

ย่านชุมชนเก่า หมายถึง พื้นที่ที่อยู่อาศัยดั้งเดิมหรือพื้นที่ที่แสดงออกถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐานในภูมิโนเทศที่แตกต่างกันทั้งในพื้นที่เมืองและชนบท มีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานในมิติที่หลากหลาย สืบเนื่องมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ประเทศไทยมีย่านชุมชนเก่ากระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาค ส่วนใหญ่มีอายุไม่น้อยกว่า 50 ปี แต่ละย่านมีลักษณะรูปแบบที่แตกต่างกันไปตามภูมิประเทศหรือบริบทของเมือง ประจักษ์ได้จากอัตลักษณ์ที่ชัดเจนทางกายภาพและสภาพทางสังคม วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ประเพณี กิจกรรม และการประกอบอาชีพของชุมชน ประกอบควบคู่กันอย่างเหมาะสม ภายใต้บริบทสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้าง (Built Environment) และ สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ (Natural Environment) (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2555: 2)

ประเภทของย่านชุมชนเก่า สามารถจัดประเภทได้ดังนี้ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2555: 3-4)

1. ชุมชนริมน้ำ เป็นย่านชุมชนที่ยึดลำน้ำในการตั้งถิ่นฐาน
2. ชุมชนรถไฟ เป็นย่านชุมชนที่เกิดจากการพัฒนาเส้นทางรถไฟ

3. ชุมชนตลาด/การค้า เป็นย่านชุมชนที่มีกิจกรรมหรือเคยมีกิจกรรมด้านการค้าเป็นหลัก
4. ชุมชนหมู่บ้าน เป็นพื้นที่ในบริเวณชนบท มีลักษณะเป็นชุมชนพื้นถิ่น
5. ชุมชนประมง/เกษตร เป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับแหล่งทำมาหากินหรือแหล่งทำการผลิต เช่น แพปลา ท่าเรือ ลานตากข้าว เป็นต้น
6. ชุมชนชาติพันธุ์ เป็นชุมชนที่มีการรวมกลุ่มการตั้งถิ่นฐานจากการที่มีความเป็นชาติพันธุ์ร่วมกัน

การพิจารณาย่านชุมชนเก่าที่ควรแก่การอนุรักษ์จะพิจารณาจาก 3 ลักษณะ ดังนี้ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2556: 11-14)

1. พิจารณาลักษณะทางกายภาพที่เป็นองค์ประกอบของการตั้งถิ่นฐาน มี 4 ประการ ได้แก่ (1) โครงสร้างชุมชน ประกอบด้วย เส้นทางสัญจร เส้นทางน้ำ ถนน ตรอกซอย ทางเดิน ลานการวางผังพื้นที่สำหรับตึก บ้านพัก (2) ลักษณะโดดเด่นทางสถาปัตยกรรม ประกอบด้วย รูปแบบสถาปัตยกรรมที่สามารถอ้างอิงถึงยุคสมัยแห่งการก่อกำเนิดและความสำคัญของตัวชุมชน เช่น ตึกแถวเก่า เรือนพื้นถิ่น และศาสนสถานเก่า เป็นต้น (3) ลักษณะทางภูมิทัศน์และระบบนิเวศธรรมชาติ ประกอบด้วย ทัศนียภาพบรรยากาศของชุมชนเก่า และสภาพแวดล้อมบริเวณโดยรอบ เช่น พืชพันธุ์พื้นถิ่น จินตภาพของเมือง เป็นต้น และ (4) ลักษณะความสำคัญด้านมุมมอง ประกอบด้วย ภาพมุมกว้างของย่านชุมชนเก่า เส้นขอบฟ้าของชุมชน ภูมิสัญลักษณ์ของย่าน เป็นต้น

2. พิจารณาลักษณะที่ไม่ใช่กายภาพ มี 4 ประการ ได้แก่ (1) ลักษณะของกิจกรรม เช่น การค้า การประกอบอาชีพ กิจกรรมการท่องเที่ยว กิจกรรมเพื่อการเรียนรู้ เป็นต้น (2) ลักษณะความหมายทางประวัติศาสตร์ เช่น ความเป็นย่านการค้าแห่งแรกของพื้นที่ ความเป็นแหล่งผลิตสำคัญในอดีต เป็นต้น (3) การสืบปฏิบัติทางชนบประเพณี เช่น ประเพณีการถือศีลกินผัก ประเพณีเกี่ยวกับศาสนา เป็นต้น และ (4) ความทรงจำ เช่น เหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ของชุมชน การก่อสร้างถนน เหตุการณ์ไฟไหม้ เป็นต้น

3. พิจารณาลักษณะของบริบทที่ตั้ง หมายถึง บริบทแวดล้อมทางธรรมชาติและบริบทที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งมีอิทธิพลต่อการคงอยู่หรือพลวัตที่ย่านชุมชนเก่าต้องเผชิญและผ่านประสบการณ์แห่งการเปลี่ยนแปลงทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม

ปี พ.ศ. 2554-2557 สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดำเนินการจัดทำทะเบียนย่านชุมชนเก่าทั่วประเทศ 613 ชุมชน และจัดทำมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า ซึ่งประกอบด้วย 3 ด้าน คือ มาตรฐานด้านคุณค่า ความสำคัญและกายภาพของความเป็นย่านชุมชนเก่า มาตรฐานด้านคุณภาพของย่านชุมชนเก่า

และมาตรฐานด้านการบริหารจัดการย่านชุมชนเก่า ต่อมา ปี พ.ศ. 2559 ดำเนินโครงการ นำมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า ไปสู่การปฏิบัติกับย่านชุมชนเก่า นำร่อง ได้แก่ ย่านชุมชนเก่าท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ปี พ.ศ. 2560 จัดทำข้อเสนอเชิงนโยบาย การอนุรักษ์ฟื้นฟูย่านชุมชนเก่า โดยคณะรัฐมนตรีได้มีมติรับทราบ และให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เตรียมความพร้อมต่อการดำเนินงาน และปี พ.ศ. 2563 ขับเคลื่อนการดำเนินงานอนุรักษ์ฟื้นฟู ย่านชุมชนเก่าระดับจังหวัด โดยวิธีการเสนอพื้นที่ย่านชุมชนเก่าให้เป็นมรดกจังหวัด ด้วย ประกาศจังหวัด ผ่านกลไกการพิจารณาของคณะอนุกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและ ศิลปกรรมท้องถิ่นประจำจังหวัด และการมีส่วนร่วมของแต่ละชุมชน

จากข้างต้นจะเห็นว่าย่านชุมชนเก่า ไม่ใช่เพียงเป้าหมายเชิงนโยบายเท่านั้น แต่มุ่งเน้น สนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่นเกิดความตื่นรู้ในความสำคัญของย่านชุมชนเก่า ตระหนักถึงความสัมพันธ์ ที่มีระหว่างย่านชุมชนเก่าและชุมชนในพื้นที่เพื่อความภาคภูมิใจและเข้าใจในคุณค่าของการอนุรักษ์ ที่มีต่อวิถีชีวิตของชุมชนตนเอง

ชุมชนเก่าตลาดโพธาราม (Photharam Market Old Community)

ตลาดโพธารามเป็นย่านชุมชนการค้าเก่าแก่ริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง ชื่อ “โพธาราม” มีการสันนิษฐานไว้หลายสำนวน สำนวนแรกจากตำนานของคนเฒ่าคนแก่ เล่าสืบต่อกันมาว่า เดิมมีต้นโพธิ์ขนาดใหญ่อยู่ใกล้กับบ้านของตาดำ ผู้คนจึงพากันเรียกติดปากว่า บ้านโพธิ์ตาดำ ต่อมาชาวมอญหรือบ้างว่าชาวจีนอพยพเข้ามาในชุมชน ได้ออกเสียงเรียกด้วย สำเนียงถิ่นจึงเพี้ยนมาเป็นโพธาราม สำนวนที่สองกล่าวว่า เดิมมีต้นโพธิ์ใหญ่ตั้งอยู่ตรงประตูกลาง ของวัด ชาวจีนอพยพเรียกบริเวณนี้ด้วยสำเนียงจีนแต่จิวว่า โพธิ์ไต้น้ำ (โพธิ์ไต้น้ำ) ต่อมาจึงเพี้ยนเป็น โพธาราม และสำนวนที่สามกล่าวว่า สมัยทวารวดี ประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 พระพุทธศาสนา จากอินเดียเผยแผ่เข้ามา มีผู้นำต้นโพธิ์ศักดิ์สิทธิ์จากพุทธคยามาปลูก ต้นโพธิ์ดังกล่าวได้แตกหน่อ สืบพันธุ์มาหลายร้อยปีขึ้นอยู่บริเวณวัดศุภยารามจิตใจของชุมชน ผู้คนจึงเรียกว่า ต้นโพธิ์ที่วัดหรือ อาราม ต่อมาจึงเพี้ยนเป็นโพธาราม (Hongbo Qin, 2561)

ชุมชนเก่าตลาดโพธารามแรกเริ่มเดิมทีเป็นตลาดน้ำ ได้รับการบุกเบิกโดยพ่อค้าเร่ชาวจีน ในสมัยกรุงศรีอยุธยา (สุภาพรณ์ จินตามณีโรจน์, 2554: 21) ต่อมาสมัยรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ 1 ตลาดโพธารามถูกบันทึกในเอกสารทางประวัติศาสตร์เป็นครั้งแรกในวรรณกรรม เรื่อง นิราศทวาย แต่งโดยพระพิพิธสาส์ ครั้งติดตามสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ยกทัพไปทำศึกสงคราม

ที่เมืองทวาย ในเอกสารพรรณนาให้เห็นว่าตลาดโพธารามในช่วงนั้นมีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่น มีวัดเป็นศูนย์กลาง แต่สภาพชุมชนเหมือนถูกปล่อยร้าง สาเหตุเกิดจากผู้คนถูกเกณฑ์ไปทำศึกสงครามอยู่บ่อยครั้ง (นพพล ริวเจริญฤทธิ์กุล, 2555: 26) รัชกาลที่ 2 การค้าขายตัวและเสรีมากขึ้น มีการปลูกอ้อยและทำน้ำตาลหรือโรงหีบอ้อย ชาวจีนเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในตลาดโพธารามอย่างหนาแน่น สร้างห้องแถวและโรงหีบอ้อยกระจายอยู่ทั่วทั้งตลาด และรัชกาลที่ 5 ตลาดโพธารามพัฒนาจากลาดน้ำเป็นตลาดบก มีการสร้างอาคารหรือโรงเรียนถาวร เกิดเป็นย่านตลาดชัดเจนและเป็นย่านการค้าที่ใหญ่ที่สุดในลุ่มน้ำแม่กลอง โดยการซื้อขายสินค้าจะถูกกำหนดเวลาขึ้นมาหรือที่เรียกว่า “นัด”

สำหรับตลาดโพธาราม ประกอบด้วย 3 ตลาด ได้แก่ ตลาดบน ตลาดกลาง และตลาดล่าง ซึ่งธุรกิจการค้าส่วนใหญ่ดำเนินการโดยกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีน อาทิ โรงงานน้ำตาล โรงงานน้ำตาล โรงสีข้าว โรงงานเต้าหู้ โรงงานไซเป้ โรงงานซีอิ๊ว โรงงานผลิตเกลือ ทำเส้นบะหมี่ เส้นก๋วยเตี๋ยว กุนเชียง เพาะถั่วงอก เป็นต้น (สรายุทธ สุกี๊ธรร และเสวก สุบรรณเกต, 2547) นอกจากนี้ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ได้แก่ กลุ่มคนไทยเชื้อสายมอญ ประกอบอาชีพ หาของป่า ทำน้ำมันยาง กลุ่มคนไทยพื้นถิ่น ประกอบอาชีพ ทำนา และกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาว ประกอบอาชีพ ทำนาและทำไร่ ปัจจุบันชุมชนตลาดโพธาราม ตั้งอยู่ในเทศบาลเมืองโพธาราม อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี เป็นทั้งที่อยู่อาศัย ย่านการค้า ที่ตั้งศาสนสถาน ลานวัฒนธรรม แหล่งเรียนรู้ของชุมชน และแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม นับว่าเป็นย่านชุมชนเก่าที่มีเอกลักษณ์ทางกายภาพและอัตลักษณ์ทางสังคมที่โดดเด่น ปี พ.ศ. 2554-2557 สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงบันทึกชุมชนตลาดโพธารามไว้ให้เป็น 1 ใน 613 ชุมชน ในทะเบียนย่านชุมชนเก่าทั่วประเทศ เพื่อนำไปสู่การประกาศเป็นมรดกจังหวัดในลำดับต่อไป

มรดกจังหวัด (Provincial Heritage)

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ริเริ่มโครงการนำร่องจัดทำมรดกของชาติไทยเพื่อทำระบบฐานข้อมูลและส่งเสริมรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่น ทั้งนี้ มรดก (Heritage) จำแนกได้เป็น 2 รูปแบบ คือ มรดกที่เป็นนามธรรม ได้แก่ ประเพณี วัฒนธรรม ศิลปะ การแสดง ภาษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ผ่านกระบวนการเรียนรู้และการปฏิบัติ ไม่สามารถครอบครอง ถ่ายโอน หรือยกให้แก่กันได้โดยตรง และมรดกที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ มรดกที่เป็นทรัพย์สินที่มองเห็นและสัมผัสจับต้องได้

สามารถครอบครอง ถ่ายโอน หรือยกให้แก่กันได้โดยตรง เช่น ศิลปวัตถุต่าง ๆ อาคาร ชุมชน ผืนป่า เป็นต้น (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2564: 2-3)

การพิจารณามรดกของชาติอ้างอิงจากเกณฑ์การพิจารณาคูณค่ามรดกโลก (World Heritage Criteria) หลักการสำคัญ คือ กำหนดเกณฑ์ในการประเมินคุณค่าความสำคัญของแหล่งมรดกอย่างเหมาะสมและเป็นระบบเพื่อให้สามารถจำแนกแหล่งมรดกของชาติออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ มรดกจังหวัด หมายถึง ทรัพย์สินทางธรรมชาติ ทรัพย์สินทางวัฒนธรรม หรือ ทรัพย์สินแบบผสมหรือภูมิทัศน์วัฒนธรรม ที่มีคุณค่าต่อจังหวัดหรือชุมชนท้องถิ่น และมรดกชาติ (UNESCO, 2010)

ทั้งนี้แหล่งมรดกที่จะได้รับการประกาศให้เป็นมรดกจังหวัดจะต้องมีคุณค่าโดดเด่นและต้องผ่านเกณฑ์อย่างน้อย 1 ข้อ จาก 10 ข้อ ดังนี้ (UNESCO, 2010)

- (1) เป็นผลงานชิ้นเอกจากอัจฉริยภาพการสร้างสรรค์ของมนุษย์
- (2) เป็นการแสดงถึงความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงคุณค่าของมนุษย์ตามกาลเวลาหรือในวัฒนธรรมด้านใดด้านหนึ่งของโลก ในการพัฒนาด้านสถาปัตยกรรมหรือทางเทคโนโลยี ศิลปะสถาปัตยกรรมโบราณ การออกแบบผังเมือง หรือการออกแบบภูมิทัศน์
- (3) เป็นสิ่งที่ยืนยันถึงหลักฐานของวัฒนธรรมหรืออารยธรรมที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน หรือว่าที่สาบสูญไปแล้ว
- (4) เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของประเภทอาคาร สิ่งก่อสร้าง งานสถาปัตยกรรม หรือผลงานทางเทคโนโลยี หรือภูมิทัศน์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงช่วงเวลาที่สำคัญในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ
- (5) เป็นตัวอย่างอันโดดเด่นของวัฒนธรรมมนุษย์ ขนบธรรมเนียมประเพณีแห่งสถาปัตยกรรม วิธีการก่อสร้าง หรือการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเสื่อมสลายได้ง่ายจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมตามกาลเวลา
- (6) เป็นผลงานที่มีความสัมพันธ์โดยตรง หรืออย่างเป็นรูปธรรมกับเหตุการณ์ หรือประเพณีที่ยังดำรงอยู่ แนวคิด ความเชื่อ งานศิลปะ หรือวรรณกรรมที่มีความสำคัญมาก
- (7) เป็นพื้นที่ที่มีปรากฏการณ์สุดยอดทางธรรมชาติ หรือเป็นพื้นที่ที่มีความงามตามธรรมชาติที่โดดเด่นและมีความสำคัญด้านสุนทรียภาพ
- (8) เป็นตัวอย่างที่โดดเด่น แสดงให้เห็นถึงขั้นตอนสำคัญในประวัติศาสตร์ของโลก รวมถึงบันทึกของชีวิต กระบวนการสำคัญทางธรณีวิทยาที่ยังดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่องในพัฒนาการของภูมิลักษณะ หรือลักษณะสำคัญทางธรณีสัณฐานหรือภูมิลักษณะธรรมชาติ

(9) เป็นตัวอย่างที่โดดเด่น แสดงให้เห็นถึงกระบวนการทางนิเวศวิทยาและชีววิทยาที่สำคัญในวิวัฒนาการและการพัฒนาการของพื้นแผ่นดิน น้ำจืด ระบบนิเวศชายฝั่ง ระบบนิเวศทางทะเล และชุมชนของพืชและสัตว์

(10) เป็นถิ่นที่อยู่ตามธรรมชาติที่สำคัญและมีคุณค่าที่สุดสำหรับการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในแหล่งที่ตั้ง รวมถึงถิ่นที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตที่ถูกคุกคาม ซึ่งมีคุณค่าโดดเด่นในแง่ของวิทยาศาสตร์หรือการอนุรักษ์

นอกจากนี้ยังต้องผ่านเงื่อนไขด้านความสมบูรณ์ครบถ้วน (Integrity) พิจารณาได้จากความเป็นองค์รวม ความสมบูรณ์ และการปราศจากสิ่งคุกคาม และความแท้ (Authenticity) พิจารณาได้จากรูปร่างและการออกแบบ วัสดุและเนื้อหา การใช้ประโยชน์และหน้าที่ใช้สอย ประเพณี เทคนิค และระบบการบริหารจัดการ ตำแหน่งที่ตั้งและบริบทโดยรอบ ภาษาและรูปแบบของมรดกเชิงนามธรรม รวมถึงจิตวิญญาณและความรู้สึก

สำหรับการประกาศย่านชุมชนเก่าเป็นมรดกจังหวัด มีขั้นตอนดังนี้ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2564)

(1) คัดเลือกย่านชุมชนเก่าในจังหวัดจากทะเบียนย่านชุมชนเก่า ตามความพร้อมขององค์ประกอบส่วนท้องถิ่น หรือนอกเหนือจากทะเบียนย่านชุมชนเก่าตามความสำคัญลักษณะเด่นอันเป็นเอกลักษณ์ที่ควรได้รับการอนุรักษ์

(2) การสำรวจพื้นที่ย่านชุมชนเก่าเพื่อทบทวนข้อมูลด้านขอบเขต ชื่อ และองค์ประกอบสำคัญ ของย่านชุมชนเก่า

(3) จัดทำรายละเอียดข้อมูลตามแบบเสนอมรดกจังหวัด ประกอบด้วย แผนผังแสดงตำแหน่งที่ตั้งและขอบเขต ประวัติความเป็นมา องค์ประกอบสำคัญทางกายภาพ และไม่ใช้กายภาพ การวิเคราะห์ตามหลักเกณฑ์ในด้านความเป็นองค์รวม ความแท้ การเปลี่ยนแปลง การคุกคาม และแผนการดำเนินงานที่เกี่ยวข้อง

(4) ประชุมหารือผู้บริหาร หรือผู้นำชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจและเตรียมความพร้อมในการประกาศเป็นมรดกจังหวัด

(5) นำเสนอคณะอนุกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมประจำจังหวัด พิจารณา เมื่อที่ประชุมพิจารณาเห็นชอบ ผู้ว่าราชการจังหวัดจะลงนามเพื่อประกาศให้ย่านชุมชนเก่าเป็นมรดกจังหวัด

การประกาศมรดกจังหวัดนับว่าเป็นการสนับสนุนให้ท้องถิ่นตระหนักถึงความสำคัญ ของย่านชุมชนเก่า ส่งเสริมความสัมพันธ์ที่มีคุณค่าระหว่างย่านชุมชนเก่าและชุมชนในพื้นที่ ให้เกิดความภาคภูมิใจและเข้าใจในประโยชน์ของการอนุรักษ์ที่มีต่อวิถีชีวิตและเศรษฐกิจฐานราก

ย่านชุมชนเก่าตลาดโพธารามสู่การเป็นมรดกจังหวัดราชบุรี (Old Community Neighborhood, Photharam Market toward the Provincial Heritage of Ratchaburi)

การประกาศย่านชุมชนเก่าตลาดโพธารามให้เป็นมรดกจังหวัดราชบุรีดำเนินงานโดย หน่วยอนุรักษ์ศิลปกรรมท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติจังหวัดราชบุรี มหาวิทยาลัยราชภัฏ หมู่บ้านจอมบึง มีขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้

(1) คณะทำงานหน่วยอนุรักษ์ศิลปกรรมท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติจังหวัดราชบุรี ร่วมกันพิจารณาคัดเลือกชุมชนจากทะเบียนย่านชุมชนเก่าจังหวัดราชบุรี ที่มีเครือข่ายของ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเทศบาลเมืองโพธารามมีความพร้อมและสมัครใจเข้าร่วม กระบวนการประกาศย่านชุมชนเก่าตลาดโพธารามให้เป็นมรดกจังหวัด

(2) คณะทำงานหน่วยอนุรักษ์ศิลปกรรมท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติจังหวัดราชบุรี ลงพื้นที่สำรวจและจัดประชุมเพื่อทำฐานข้อมูลย่านชุมชนเก่าตลาดโพธารามตามแบบเสนอ มรดกจังหวัด

(3) คณะกรรมการหน่วยอนุรักษ์ศิลปกรรมท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติจังหวัดราชบุรี ประชุมหารือร่วมกับนายกเทศมนตรี ผู้นำชุมชน ผู้นำศาสนา ประชาชนท้องถิ่น ประธานชมรม อนุรักษ์โพธาราม และบุคคลที่สนใจ เพื่อสร้างความเข้าใจและเตรียมความพร้อมในการประกาศ เป็นมรดกจังหวัดราชบุรี

(4) คณะกรรมการหน่วยอนุรักษ์ศิลปกรรมท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติจังหวัดราชบุรี นำเสนอต่อที่ประชุมคณะอนุกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมประจำจังหวัด ราชบุรี เพื่อให้ที่ประชุมพิจารณาเห็นชอบและให้ผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรีลงนามประกาศ ย่านชุมชนเก่าตลาดโพธารามเป็นมรดกจังหวัดราชบุรี ปี พ.ศ. 2564

สำหรับปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเก่าตลาดโพธารามมีคุณสมบัติครบถ้วน จนได้รับการประกาศ ให้เป็นมรดกจังหวัดราชบุรี ชนิดมรดกทางวัฒนธรรม ประเภท เมือง/ชุมชน/ย่าน ประกอบด้วย

(1) ประวัติความเป็นมาและองค์ประกอบของแหล่งมรดก : ชุมชนเก่าตลาดโพธาราม มีประวัติความเป็นมายาวนานและโดดเด่นเฉพาะตัว มีองค์ประกอบสำคัญทางกายภาพ อาทิ ตึกแถวเก่าและอาคารพาณิชย์ที่มีอายุมากกว่า 60 ปี โรงภาพยนตร์เก่า (วิกครุทวิ) วัดโพธาราม รอยพระพุทธรูปและแก่งหินโบราณในวัดโทรอารีรักษ์ เจดีย์ริมน้ำวัดโชค หอไตรบนกุฏิ วัดโพธิ์โพโรจน์ ศาลเจ้าปูนเก่ากง ศาลเจ้าจุยบัวเวี้ย โรงเจซุ่นเทียนตัว โรงเจฮั้งแม้งตัว โรงงาน น้ำปลามิตรไทยโพโรจน์ โรงงานเต้าหู้ หอนาฬิกา สถานีรถไฟ เป็นต้น และองค์ประกอบสำคัญที่ไม่เป็นกายภาพ ด้านประเพณีตามความเชื่อของท้องถิ่น อาทิ งานประจำปีหาดทรายโพธาราม ประเพณีสงกรานต์ 8 ชาติพันธุ์ ประเพณีลอยกระทงสี่ พิธีกรรมรำผีมอญ เทศกาลหยวนเซียว ประเพณีทิ้งกระจาด เทศกาลขนมอี๋ พิธีอัญเชิญเทพเจ้าประจำศาล งานเก็บศพไร้ญาติ เป็นต้น ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น อาทิ การทำเต้าหู้ดำ การหมักน้ำปลา การทำซีอิ๊ว การทำเส้นก๋วยเตี๋ยว การแกะสลักแม่พิมพ์ไม้ขนมไหว้พระจันทร์ การทำโคมกระดาศ (ก๋อง) การทำพวงมโหตร เป็นต้น ด้านตำนาน/เรื่องเล่าของชุมชน อาทิ ตำนานเรื่องที่มาของโพธาราม ด้านการละเล่น/การแสดงพื้นบ้าน อาทิ การเชิดสิงโต การเล่นงิ้ว การรำมอญ เป็นต้น ด้านภาษาพื้นถิ่น อาทิ ภาษาจีนแต้จิ๋ว ภาษาจีนไหหลำ ภาษาจีนฮากกา ภาษามอญ เป็นต้น ด้านอาหารพื้นถิ่น อาทิ เต้าหู้ดำ กุนเชียง ขนมเปียะ ก๋วยเตี๋ยว แกงส้มมะตาด เป็นต้น และด้านบุคคล คือ คนเข้าทรงในงานเก็บศพไร้ญาติ (พรพรรณ จันทโรนานนท์, 2556)

(2) การใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน : เป็นที่อยู่อาศัย ย่านการค้า ที่ตั้งศาสนสถาน ลานวัฒนธรรม และแหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา

(3) คุณค่าตามหลักเกณฑ์มรดกชาติ : เป็นชุมชนการค้าเก่าแก่ของแม่น้ำแม่กลองที่มีความโดดเด่นทางภูมิทัศน์ ผังเมือง และสถาปัตยกรรม มีความหลากหลายทางประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญา และงานศิลปะ ผสมผสานเป็นผลงานสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมของพหุชาติพันธุ์ สะท้อนออกมาเป็นอัตลักษณ์ทางสังคมที่โดดเด่น ซึ่งควรค่าแก่การอนุรักษ์และพัฒนาให้เป็นมรดกของจังหวัดราชบุรี

(4) ความสมบูรณ์ครบถ้วน : เป็นชุมชนตลาดริมน้ำที่มีภูมิทัศน์ดี ผังเมืองเด่น ติดแม่น้ำแม่กลอง เดินทางสะดวก มีถนนเข้าถึงหลายสาย มีสถานีรถไฟโพธาราม และการเดินทางโดยเรือ

(5) ความแท้ : แม้องค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนตลาดเก่าโพธารามจะเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามกาลเวลา แต่ทุกคนในชุมชนก็ชัดเจนด้านความศรัทธาและความทรงจำที่มีต่อชุมชนอย่างต่อเนื่องและยาวนาน

(6) สภาพปัญหาในปัจจุบัน : มีความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติอยู่บ้าง แต่อยู่ในระดับน้อย ความเข้มแข็งของชุมชนทำให้นายทุนเข้ามาเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิทัศน์ได้ยาก ภายในชุมชนจึงสะอาดและเป็นระเบียบ อาคารแทบทุกหลังถูกใช้ประโยชน์เป็นร้านค้าและร้านอาหาร

(7) แผนการบริหารจัดการ : เทศบาลเมืองโพธารามมีแผนงานและโครงการที่จะดำเนินการในชุมชนเก่าตลาดโพธาราม ระยะ 5 ปี ได้แก่ การพัฒนาสาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐาน การปรับปรุงภูมิทัศน์ อาทิ สวนสาธารณะริมน้ำ มังกรยักษ์ เป็นต้น การอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมประเพณีประจำท้องถิ่น การสนับสนุนการจัดกิจกรรมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นในสถานศึกษา และผลักดันความร่วมมือของคนในชุมชนเพื่อจัดทำถนนคนเดินและถนนน้ำเดินตลาดโพธาราม

(8) ภาพประกอบสำคัญ : ชุมชนเก่าตลาดโพธารามมีภาพที่แสดงถึงเอกลักษณ์ คือ ภาพอาคารเก่าและตึกแถวเก่า ภาพที่แสดงถึงอัตลักษณ์ คือ ภาพการล้างถั่วออก (ภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 ภาพอาคารเก่าและภาพการล้างถั่วออก

ที่มา : การประชุมเพื่อจัดทำฐานข้อมูลย่านชุมชนเก่าตลาดโพธาราม (2564)

ด้วยปัจจัยข้างต้นที่มีคุณสมบัติครบถ้วน จึงทำให้ชุมชนเก่าตลาดโพธารามได้รับการประกาศให้เป็นมรดกจังหวัดราชบุรี เพื่อให้เกิดการรับรู้สาธารณะสู่การเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในอนาคตต่อไป

บทสรุป (Conclusion)

การพิจารณาย่านชุมชนเก่าจะพิจารณาจากปัจจัยด้านลักษณะทางกายภาพที่เป็นองค์ประกอบของการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะที่ไม่ใช่กายภาพ และลักษณะของบริบทที่ตั้งย่านชุมชนเก่าตลาดโพธารามเป็นย่านการค้าเก่าแก่ริมแม่น้ำแม่กลองที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน มีองค์ประกอบของแหล่งมรดกที่หลากหลาย มีความสมบูรณ์ครบถ้วน แท้ และ มีองค์ประกอบส่วนท้องถิ่นดูแลสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นย่านชุมชนเก่านำร่องของจังหวัดราชบุรี ที่ได้รับการคัดเลือก พิจารณา และประกาศให้เป็นมรดก ใน ปี พ.ศ. 2564 อย่างไรก็ตามการประกาศย่านชุมชนเก่าให้เป็นมรดกจังหวัดนั้น จำเป็นต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของพหุภาคี ทั้งชาวบ้าน ผู้นำชุมชน นักวิชาการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การอนุรักษ์และส่งเสริมมรดกทางวัฒนธรรมแหล่งศิลปกรรมท้องถิ่นเอื้อต่อการดำรงไว้ในความภาคภูมิใจของท้องถิ่นและจังหวัดสืบไป

เอกสารอ้างอิง (References)

- นพพล รุ่งเจริญฤทธิกุล. (2555). บทบาทชาวจีนในตำบลโพธาราม อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรีในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 8 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พรพรรณ จันทโรนานนท์. (2556). โพธาราม: ประเพณีจีนที่อาจเลือนหายไปตามกาลเวลา. วารสารรามคำแหง ฉบับมนุษยศาสตร์, 32 (1), 57-68.
- สรายุทธ สุกีธร์ และเสวก สุบรรณเกตุ. (2547). ชุมชนชาวจีนในโพธาราม. ราชบุรี: ธรรมรักษ์การพิมพ์.
- สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2554). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่กลอง บ้านโป่ง-บ้านเจ็ดเสมียน. ราชบุรี: พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วง.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2555). เอกสารเผยแพร่ มาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า. กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2556). คู่มือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า. กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2564). **ทะเบียนย่านชุมชนเก่าในพื้นที่ภาคกลาง**. กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2564). **หลักการและกรอบการดำเนินโครงการมรดกแห่งชาติ**. กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม. (2566). **แนวปฏิบัติที่ดี (Good Practices) เรื่อง การประกาศย่านชุมชนเก่าเป็นมรดกจังหวัด**. ราชบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง.

Hongbo Qin. (2561). **ตลาดโพธารามชุมชนพหุวัฒนธรรมลุ่มน้ำแม่กลอง: การจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรม**. ดุษฎีนิพนธ์หลักสูตร ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารศิลปะและวัฒนธรรม คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

UNESCO. (2010). **The Criteria for Selection**. From <https://whc.unesco.org/en/criteria>.